

Мирослав Коваль, Анатолій Шадрін
Львівський інститут пожежної безпеки МВС України

ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА РЕКОНСТРУЮВАННЯ ВИЗНАЧЕНЬ В ПОЖЕЖНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Мирослав Коваль, Анатолій Шадрін, 2002

Пропонована стаття порушує проблему адекватності визначень (дефініцій) термінів зі сфери пожежної безпеки суті і змісту означених ними понять у відповідності до вимог термінознавства і логіки. У статті дається приклад логіко-семантичного аналізу визначення терміна "пожежа" та його реконструювання з огляду на природницьку та соціальну складові цього поняття. Автори пропонують вжити термін "соціально несанкціонований (нерегламентований) випадок горіння" для характеристики поняття "пожежа".

This offered article raises a question of adequacy of a norm definition from the sphere of fire safety, the substance and the contents of definite by them conceptions in accordance to the demands of terminology and logic. In the article the example of a logical-semantic analysis, the term "a fire" and his reconstructions from the point of view at the naturalistic and social components of this question is given. The authors suggest to insert the term "a social-non-sanctioned (non-reglamented) occurrence of burning" for a characteristic of the conception "a fire".

Як зазначено у статті "Про деякі проблеми термінографії у сфері пожежної безпеки" (автор М.Козяр), основним інструментом створення словника з пожежної безпеки на даному етапі є аналітична робота, тобто логіко-семантичний аналіз, переосмислення та реконструювання існуючих визначень термінів зі сфери пожежної справи.

Найважчим моментом у цій роботі є психологічний фактор, бо нелегко абстрагуватись від звичного на слух і багато разів раніше вживаного визначення того чи іншого терміна і намагатись подивитись на нього незалежно від традиційних симпатій, як своїх так і колег-опонентів.

Але, перефразуючи відомий вираз можна сказати "...звички і симпатії – дорога річ, але істина – понад усе".

Тому в основу аналізу визначення терміна покладається ряд вимог з галузі термінознавства та формальної логіки, а саме:

- визначення повинно охоплювати всі родові та видові ознаки (суттєві, необхідні та специфічні) даного поняття і виокремити його від інших понять (ця умова має відомий у термінознавстві вираз : $Dfn = Dfs$);

- визначення повинно бути якомога лаконічнішим, але без шкоди для змісту і суті поняття;

- визначення повинне бути зрозумілим для будь-якої освіченої людини.

Отож, вашій увазі пропонується один із прикладів вищеназваного аналізу визначення поняття "пожежа".

У різних джерелах наводяться різні варіанти визначень, наприклад, в одному з глосаріїв Інтернету "...это огонь, способный самостоятельно распространяться вне специальных мест..."; у словниках це і "...вогнь, що охоплює та знищує все, що може горіти..." і "...знищення чого-небудь вогнем..."

У російському термінологічному словнику наводяться 5 варіантів від найкоротшого "... – неконтролируемое горение, приводящее к ущербу...." до найширшого "... – процесс, характеризующийся социальным и/или экономическим ущербом в результате воздействия на людей и/или материальные ценности факторов термического разложения и/или горения, развивающийся вне специального очага, а также применяемых огнетушащих веществ..".

Найбільш поширеним в українських джерелах є визначення, що **пожежа – це неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, яке розповсюджується (поширюється) в часі і просторі.."**

Зробимо аналіз саме цього варіанту .

1. Розглянемо ознаку "розповсюджується (поширюється) в часі і просторі".

По-перше, вислів "розповсюдження (поширення)" горіння означає збільшення геометричних (лінійних, площинних чи об'ємних) розмірів зони горіння. Ця теза цілком відповідає ознакам простору.

Але така категорія, як час, немає просторових координат і тому вислів "збільшення розмірів у часі" є некоректним. Отже, така спрощена калька з російської мови мала б бути змінена на "розповсюджується (поширюється) в просторі з плином часу".

По-друге, видно, що наведене визначення є цілком слушним і зрозумілим для пожеж класів А і Д, тобто під час горіння твердих горючих речовин і певних металів, де вогонь з часом охоплює все більшу і більшу площу.

Але, воно явно не є таким для значної частини пожеж класів В і С, тобто під час горіння займистих рідин та газів.

Наприклад, якщо горить займиста рідина у вертикальному відкритому резервуарі, то площа горіння є постійною і дорівнює площі дзеркала рідини протягом усього часу пожежі. (принаймні, до пошкодження резервуара).

Те ж саме можна сказати і про пожежу, наприклад, газового фонтана, де факел полум'я має практично постійний розмір від початку до кінця горіння.

Отже, ясно, що ця частина визначення не охоплює всіх видів поняття "пожежа", і тому не може бути рекомендована для цього.

2. Далі, розглянемо словосполучення "неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем".

На сьогодні визначень таких понять як "неконтрольоване горіння" та "спеціальне вогнище" в ДСТУ, ГОСТах чи словниках ми не маємо, і якраз нашим завданням є визначення змісту цих понять.

Отже, ми вважаємо, що "неконтрольоване горіння" – це таке горіння, на яке не впливають зовнішні людські фактори, які можуть змінити цей процес. І навпаки, "контрольоване горіння" – це таке горіння, на яке впливають зовнішні людські фактори, що можуть змінити цей процес. "Спеціальне вогнище" – це вогнище, що спеціально призначене для контрольованого розведення та підтримання горіння".

З цього випливає, що вислів "неконтрольоване горіння" – це і є "горіння поза спеціальним вогнищем", тобто ці ознаки пожежі є синонімами.. Тому немає потреби вживати їх поряд одне з другим, а треба прийняти чи перше, чи друге.

Якщо лишити вислів "неконтрольоване горіння" тоді треба визнати, що він є правильним тільки для стадії пожежі від її початку до прибуття пожежних підрозділів, тобто до введення сил і засобів пожежогасіння.

З моменту ж початку гасіння пожежі, особливо з моменту локалізації до повної ліквідації пожежі горіння є, безумовно, контрольованим з боку пожежників.

Отже, вислів "неконтрольоване горіння" не охоплює усіх стадій горіння на пожежі, і тому не може бути прийнятним, як всеохоплююча ознака явища "пожежа".

Якщо ж прийняти, що "пожежа" – це є горіння "поза спеціальним вогнищем", тоді до пожежі, вочевидь, треба віднести й такі випадки горіння як, наприклад, постійне (принаймні, довгорічне) тління териконів чи сміттєзвалищ та інші. Але такі випадки не вважаються пожежами, і їх ніхто не гасить (принаймні, якщо це тління не переходить у стадію полум'яного горіння) бо гасіння в цьому випадку, як правило, є малорезультативним та економічно неефективним.

Звідси, вислів "поза спеціальним вогнищем" не виокремлює поняття "пожежа" серед деяких інших випадків горіння і тому не може бути прийнятним.

Що ж лишається від того, що ми мали спочатку? – "пожежа" – це горіння. І дійсно, з природницького (фізико-хімічного) погляду, таке визначення пожежі здається достатнім для характеристики цього явища, бо не буває пожежі без горіння. Але семантично "пожежа" і "горіння" це не тотожні поняття.

Якщо горіння – це аналоговий процес, то пожежа – це дискретне явище. Ця різниця відчувається в тому, що можна сказати "за певний період виникло дві пожежі", і не можна сказати "за певний період виникло два горіння". Але можна сказати "за певний період виникло два випадки горіння". Звідси випливає, що пожежа – це не взагалі горіння, а лише окремий випадок горіння.

Крім того, якщо будь-яка пожежа – це випадок горіння, то не будь-який випадок горіння є пожежею. Наприклад, якщо горіння не завдало відчутних збитків життєдіяльності людей або довкіллю, воно за нормативними положеннями, прийнятими в суспільстві, не вважається пожежею. У випадку виїзду пожежних підрозділів на таке горіння для його ліквідації воно (горіння) класифікується і обліковується певними інстанціями як лише загоряння. А скільки випадків виникнення горіння не обліковується взагалі, бо вони гасяться людьми в початковій своїй стадії без залучення спеціальних пожежних підрозділів і тому невідомі органам пожежної охорони, соціального страхування та іншим соціальним інстанціям. Але всі вони задовільняють визначенню, що "пожежа" – це випадок горіння. Тому для розмежування явища "пожежі" від інших випадків "горіння" доцільно врахувати соціальну складову поняття "пожежа", тобто пожежею слід вважати тільки такий випадок горіння, який загрожує життєдіяльності суспільства.

Отже, беручи до уваги все вищезгадане, можна було б зупинитись на таких варіантах визначення терміна "пожежа" – це випадок горіння, що загрожує життю і здоров'ю людини, знищує матеріальні цінності та шкодить довкіллю.

Або ще коротше: "пожежа" – це суспільно небезпечний випадок горіння.

На перший погляд, це вдалі варіанти визначення бо, дійсно, вони, на відміну від того, що ми вже розглядали охоплюють усі класи пожеж і всі стадії будь-якої пожежі. Але вони не відокремлюють від поняття "пожежа" такі вимушено санкціоновані суспільством випадки горіння, як вже згадане тління териконів, сміттєзвалищ, або наприклад, свідомо санкціоноване (регламентоване) спалення застарілих скірт грубих кормів у чистому полі, або утилізація через спалення застарілих (тобто таких, що віджили свій вік) споруд, а також ритуальне спалення декорацій під час традиційних фестивалів у багатьох латиноамериканських країнах, хоча всі ці випадки горіння завдають явну шкоду довкіллю і становлять певну загрозу людям, а у випадку спалення декорацій – ще й потребують великих матеріальних витрат на спорудження цих споруд, які потім спалюються).

Більше того, слова "загрожує" та "небезпечний" занадто розширюють тлумачення "пожежі", бо поняття "загроза" та "небезпека" охоплюють поряд із фактичним нанесенням

шкоди суспільству також й лише можливість нанесення такої шкоди. А звідси випливає, що навіть, наприклад, горіння запаленого сірника чи свічки, (які, за певних умов потенційно є пожежонебезпечними) треба віднести до пожежі, що, звісно, було б несерйозним та неприпустимим.

Тому є потреба, по-перше, відокремити від поняття "пожежі" нормативні соціально-санкціоновані (регламентовані) випадки горіння (під висловом "соціально-санкціоновані (регламентовані)" маються на увазі випадки горіння, що зумовлені виробничими, побутовими та іншими потребами суспільства, і узгоджені з правилами пожежної безпеки тощо), а по-друге, – замість слова "небезпечний" ужити слово "шкідливий".

Крім того, доцільно охопити, крім техногенних та антропогенних ще й природні випадки горіння.

Тому більш адекватним варіантом виглядає таке визначення "пожежі" – це випадок горіння, який зумовлений стихією або соціально-несанкціонованими (нерегламентованими) умовами його виникнення, що завдає шкоди життєдіяльності суспільства та (або) довкіллю.

Або інакше: "пожежа" – це природний чи соціально несанкціонований (нерегламентований) випадок горіння, який завдає матеріальної, соціальної та екологічної шкоди суспільству.

Такі визначення, на наш погляд, позбавлені вищевказаних лексико-логічних недоліків і тому можуть бути прийнятними для подальшого обговорення.

Треба сказати, що ці визначення мають своїх опонентів. Дійсно, такий варіант є незвичним через вислів "соціально-несанкціонований (нерегламентований) випадок горіння", замість "неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем". Щодо фрази "неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем" – аргументація наведена вище. А стосовно вислову "соціально-несанкціонований (нерегламентований) випадок горіння" головним аргументом висувається теза що слово "санкція" – це суто юридичний термін і мовляв для пожежно-технічної сфери не може застосовуватися.

Але по-перше, – є багато випадків багатофункціонального використання одного й того ж терміна в різних сферах мовлення. Наприклад, слово "захист" є і юридичним терміном (захист на суді), і технічним (захист електричний), і соціологічним (соціальний захист), і, нарешті, пожежно-технічним (протипожежний захист). Слово "бій" вперше виникло як воєнний термін, але він широко застосовується в пожежній справі, як і багато інших слів – ствол, жар, безпека тощо. І ніхто не обмежує їх використання, бо головне, щоб те чи інше слово адекватно і зрозуміло допомагало розкриттю суті певного поняття.

І взагалі термінологія, як і мова в цілому змінюється та розвивається разом з розвитком суспільства, тому терміни народжуються і зникають, сфери використання одних звужуються, а інших – розширюються. Наприклад, слова **сокирник, кликун, брандмауер**, які широко звучали в ранні часи розвитку пожежної справи тепер практично зникли із вжитку; раніше називали **водолівна труба**, а тепер – **пожежний ствол**; раніше був **пожежник** тепер – і **пожежник** і **пожежний**, раніше була просто **робота на пожежі**, тепер – вона поділяється на **бойові та допоміжні дії** тощо;

по-друге у словниках, поряд з юридичним тлумаченням слова "санкція" як утвердження чи визнання чогось законним (наприклад, санкція на арешт), або як захід впливу (наприклад, економічна санкція) також наводиться варіант тлумачення "санкції" як схвалення, дозвіл. І саме в такому, загальноширокому значенні це слово уживається в даному випадку (тобто, "соціально-несанкціонований (нерегламентований) випадок горіння" – це несхвальне, небажане, недозволене суспільством явище) що, на наш погляд, адекватно розкриває суть поняття "пожежа";

по-третє, ще на початку ми наголосили, що визначення поняття "пожежа" охоплює не тільки суто фізико-хімічну характеристику процесу горіння, а й соціальну складову цього явища. Тому запропонований варіант визначення виходить за суто технічні рамки пожежної справи, і гармонізується із соціальним звучанням поняття "пожежна безпека", а це значить, що побоювання опонентів щодо використання поняття "соціально-несанкціонований (нерегламентований) випадок горіння" є невинуватими і зайвими.

Отже, даний приклад логіко-семантичного аналізу та реконструювання визначення терміна "пожежа" показує, що не всі історично усталені визначення термінів у сфері пожежної безпеки можуть бути беззастережно прийнятими для укладання сучасного термінологічного словника пожежної безпеки, а потребують пильного переосмислення та логіко-семантичного аналізу.

Автори не претендують на останнє слово в наведеному питанні і запрошують всіх бажаючих фахівців пожежної справи, термінознавців, лінгвістів та інших спеціалістів до творчої дискусії з проблем пожежної термінології.

1. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики, К.: Академія, 1998, 709с.
2. Карамішева Н.В. Логіка, підручник для юридичних ВУЗів, Львів: Стрім, 1998.
3. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство, Львів: Світ, 1994.
4. ДСТУ 2272-93 Пожежна безпека. Терміни та визначення., К.: Держстандарт України, 1993.

Михайло Козяр

Львівський інститут пожежної безпеки МВС України

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОГРАФІЇ У СФЕРІ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

© Михайло Козяр, 2002

Пропонована стаття розкриває проблеми термінологічного забезпечення сфери пожежної справи в Україні у світлі концепції забезпечення пожежної безпеки держави. У статті йдеться про необхідність створення уніфікованої термінології галузі пожежної безпеки, дається науковий аналіз її стану на сучасному етапі, та пропонуються вимоги до дефініцій термінів, які б сприяли гармонізації національної пожежної термінології з міжнародними стандартами. Автор закликає до наукової співпраці у цій справі фахівців пожежного профілю та спеціалістів-термінознавців різних країн.

This article discovers the problems of the terminological supply of fire affairs area in Ukraine in the light of the supply state fire protection concept. The necessity of creation the unified terminology in the area of fire protection is told in the article, the scientific analyze of its present condition, and requirement to definitions which would promote the national terminology according to international standards are proposed here. The author offers the scientific cooperation with the specialists in terminology from all over the world.

Стан безпеки людства взагалі та пожежної безпеки, зокрема, сьогодні, у третьому тисячолітті, привертає увагу всієї світової спільноти. В наш час пожежі виникають не